

Opublikowano: 30.12.2025

AGNIESZKA KANIA

 <https://orcid.org/0000-0003-1113-7179>

Uniwersytet Jagielloński

(Nie)obecne konteksty Muzeum Pamięci Sybiru jako przestrzeń integracji międzyprzedmiotowej

(Absent) Contexts

The Sybir Memorial Museum as a Space for Cross-curricular Integration

Abstract: This article addresses the issue of Sybir and Siberia's presence in school education in the context of an exhibition at the Sybir Memorial Museum in Białystok. It highlights the need for young people to possess an adequate body of knowledge and socio-cultural competencies to understand one of the required readings – Gustaw Herling-Grudziński's *A World Apart*. Gathering this knowledge and engaging in reflection can be facilitated by formulating key questions and by involving teachers of all subjects in an interdisciplinary exploration of the topic, grounded in Place-Based Learning and the flipped classroom. Examples of topics drawn from the core curricula of various subjects, along with useful methodological tips, offer readers new perspectives on holistic teaching about this important aspect of Polish history. This approach has the potential to realize the idea of a comprehensive school and foster intergenerational dialogue.

Keywords: Sybir, Siberian exile, Siberia, key questions, comprehensive school, interdisciplinarity, Gustaw Herling-Grudziński

Abstrakt: Autorka artykułu podejmuje problem obecności Sybiru i Syberii w edukacji szkolnej w kontekście wystawy w Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku. Zauważa, że aby młodzi ludzie mogli zrozumieć jedną z lektur obowiązkowych – *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego – powinni posiadać odpowiedni zasób wiedzy oraz kompetencji społeczno-kulturowych. Zgromadzeniu tej wiedzy i podjęciu refleksji może służyć postawienie pytań kluczowych i zaangażowanie się nauczycieli wszystkich przedmiotów w interdyscyplinarne zgłębienie tematu, oparte na pedagogice miejsca i strategii wyprzedzającej. Przykłady tematów zaczerpniętych z podstaw programowych różnych przedmiotów oraz wskazówki co do rozwiązań metodycznych pozwalają zobaczyć nowe perspektywy w holistycznym nauczaniu o ważnym aspekcie polskiej historii. Zaproponowane podejście może wspierać rozwój idei szkoły ogólnokształcącej oraz służyć nawiązaniu dialogu międzypokoleniowego.

Słowa kluczowe: Sybir, Syberia, pytania kluczowe, szkoła ogólnokształcąca, interdyscyplinarność, Gustaw Herling-Grudziński

Nieobecność Sybiru w edukacji ogólnokształcącej

Przedmiotem rozważań dydaktyczno-organizacyjnych w tym artykule chciałabym uczynić obecność Sybiru w polskim doświadczeniu historycznym (zwłaszcza po II wojnie światowej) i na lekcjach języka polskiego w szkole ponadpodstawowej (dzięki reprezentacji tej problematyki w *Innym świecie* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego) oraz nieobecność tego tematu w szkolnych programach nauczania różnych przedmiotów. Przestrzenią, która sprzyjałaby opartej na metodach projektowych i pytaniach kluczowych edukacji międzyprzedmiotowej w tym zakresie, jest otwarte w 2022 roku w Białymstoku Muzeum Pamięci Sybiru.

Mimo zmian ustrojowych po 1989 roku i zniesieniu cenzury Sybir nie pojawia się obecnie jako temat obowiązkowych lekcji historii czy języka polskiego¹ na żadnym poziomie edukacji. Jedynie uczniowie realizujący historię w zakresie rozszerzonym mają obowiązek opisać – w ramach zagadnień związanych z powstaniem styczniowym – „przykłady działalności Polaków w czasie zesłania na Syberii” (Rozporządzenie, 2024: 158). Syberia jako kraina geograficzna czy ekosystem nie została również wymieniona w podstawach programowych geografii czy biologii. Głębsze i szersze odniesienia do tego zagadnienia umożliwiają jedynie lekcje geografii i zapisy w jednym z działów podstawy programowej tego przedmiotu dla drugiego etapu edukacyjnego, noszącym nazwę *Krajobrazy świata: tajgi i tundry*. Autorzy dokumentu stawiają uczniowi między innymi takie wymagania:

wskazuje na mapie położenie poznawanych typów krajobrazów, rozpoznaje je w opisach, na filmach i ilustracjach; prezentuje przykłady budownictwa, sposobów gospodarowania, głównych zajęć mieszkańców poznawanych obszarów; identyfikuje przykłady współzależności między składnikami poznawanych krajobrazów i warunkami życia człowieka (Rozporządzenie, 2024: 134).

Mimo iż realizacja tych zapisów świetnie odpowiadałaby na potrzeby zarysowania wiedzy o krainie, która na trwałe wpisała się i w najtrudniejsze, i w budzące podziw (Kosel, 2015) doświadczenia polskiej historii i poświęcone im teksty literackie, nie należałoby oczekiwać, by zaprezentowany w dalszej części wywodu zamysł holistycznej edukacji udało się wdrożyć już na poziomie szkoły podstawowej. A warto powrócić do tej wiedzy, spojrzeć na nią w nowych kontekstach

¹ Warto wspomnieć, że wśród pozycji najnowszej literatury dla młodych czytelników znajdziemy utwory podejmujące tematykę Sybiru; są to Doroty Combrzyńskiej-Nogali *Syberyjskie przygody Chmurki* oraz Marcina Szczygielskiego *Antosia w bezkresie i Zbójckie nasienie*. Teksty te jednak rzadko są omawiane w szkole.

i wykorzystać ją w celu lepszego zrozumienia historycznego i kulturowego znaczenia Sybiru przez uczniów szkół, w których edukacja kończy się maturą.

Syberia to kraina geograficzna, natomiast Sybir to symbol cierpienia Polaków zsyłanych lub wywożonych w ramach represji w czasach carskich i sowieckich; te dwa określenia (Dąbrowska, Głuszkowski, 2023) w odbiorze społecznym niekoniecznie są właściwie rozróżnione, a dla współczesnej młodzieży zwyczajnie niezrozumiałe i zaledwie przez nią kojarzone. Sytuacja ta wynika z gwałtownych przemian cywilizacyjnych i kulturowych, jest także pokłosiem rzeczywistości politycznej po 1945 roku i kształtu edukacji historycznej po 1989 roku. Ponieważ jednak wokół pojęcia Sybiru i sybiraków wytworzył się pewien mit o charakterze martyrologicznym (Michalska-Bracha, 2018), który warto zweryfikować, zachowując przy tym pełen szacunek dla ofiar, poznanie i Syberii, i Sybiru oraz związku Polaków z obiema tymi kategoriami przestrzenno-historycznymi wydaje się ciekawym i pożądanym wyzwaniem dla współczesnej edukacji. I chodzi nie tylko o dostrzeżenie heroizmu w utrwalonej kulturowo martyrologii (Kosel, 2015), lecz także o zwrócenie uwagi na – wyraźnie i obiektywnie zaznaczone w narracji wystawy Muzeum Pamięci Sybiru – pragmatyczne powody dobrowolnego osiedlania się Polaków na dalekiej Północy. Nasi rodacy odnosili tam bowiem sukcesy naukowe i ekonomiczne. Warto ponadto zauważyć, że obrazy biedy to nie jedyna prawda o tym miejscu świata, w którym współcześnie znajdują się przecież także duże miasta.

Zofia Agnieszka Kłakówna, rozważając „ideę szkoły na XXI wiek”, tak definiowała szkołę ogólnokształcącą:

Ma być miejscem spotkania i przestrzenią celowo kreowanych warunków, które służą podtrzymywaniu i rozwijaniu u dzieci i młodzieży naturalnej ciekawości, więc realizacją ludzkiej potrzeby poznania, ujawniającej się przez stawianie pytań i poszukiwanie odpowiedzi, bez gwarancji jej znalezienia. [...] Ma być miejscem nauki i kulturowania krytycznego myślenia, [...] co oznacza konieczność stworzenia warunków umożliwiających formułowanie problemów, zajmowania wobec tych problemów stanowisk i gromadzenia argumentów na rzecz określonego stanowiska, a w konsekwencji ma skutkować próbami samodzielnej konceptualizacji świata ze świadomością odpowiedzialności za własne decyzje i wybory (Kłakówna, 2008: 45).

Wspomniane w wypowiedzi badaczki „celowo kreowane warunki” służące wzbudzeniu u młodych ludzi chęci poznawania świata i rozwijające krytyczne myślenie z trudem można zauważyć w polskiej edukacji na poziomie ponadpodstawowym. Nauczanie o charakterze holistycznym, pokazujące świat jako całość, a także znane z tradycji deweyowskiej aktywne i eksperymentalne metody uczenia się nadal

pojawiają się głównie w alternatywnych szkołach średnich (pracujących w zgodzie z założeniami pedagogiki Marii Montessori oraz ruchu Budzących się Szkół); brak takich rozwiązań w liceach ogólnodostępnych (zwłaszcza publicznych) wiąże się między innymi z ugruntowanym kolejnymi reformami *status quo*, polegającym na sztywnym podziale na przedmioty, rozbudowanej podstawie programowej, egzaminie maturalnym jako głównym celu nauki, braku zainteresowania ze strony uczniów treściami spoza wybranego profilu.

Wydaje się jednak, że znana i stosowana w edukacji wczesnoszkolnej integracja międzyprzedmiotowa oraz działania projektowe, postulowane w reformie Kompas Jutra (Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2025), mogłyby znaleźć swoje miejsce również w ogólnokształcących szkołach ponadpodstawowych, choć wymagałoby to zmiany przyzwyczajzeń i zaangażowania najpierw wszystkich nauczycieli, a następnie uczniów, którzy zyskaliby możliwość przywołanego przez Kłakównę formułowania problemów oraz konceptualizacji świata w wybranym aspekcie. Czy mogłoby się to udać? A jeśli tak, to jakie działania należy podjąć, by ten cel osiągnąć?

O Sybirze na różnych przedmiotach i z wielu perspektyw

Choć sam Sybir nie został wprost wymieniony w ogłaszanych od 2018 roku podstawach programowych regulujących tematykę zajęć szkolnych, kwestia polskich doświadczeń w systemie sowieckich łagrów pojawia się jako kluczowa wraz z *Innym światem* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Utwór ten, umieszczony na liście lektur obowiązkowych dla uczniów szkół ponadpodstawowych, które kończą się maturą, został skrócony do „wybranych fragmentów” po korekcie (uszczupleniu) podstawy programowej w 2023 roku. Fakt ten stawia nauczycieli języka polskiego w szczególnie trudnej sytuacji. Mimo niewielkiej liczby godzin powinni oni, o ile chcą w sposób odpowiedzialny zinterpretować jedyne poznawane przez uczniów świadectwo skutków okupacji sowieckiej, a dodatkowo przygotować kontekst do omawiania *Roku 1984* George’a Orwella, przybliżyć młodym ludziom wiele historycznych kwestii, pomóc zrozumieć realia świata przedstawionego, wyjaśnić okoliczności sytuacji Polaków na Kresach przed II wojną światową, w czasie jej trwania i po jej zakończeniu. Jest to oczekiwanie znacznie wykraczające poza możliwości, jakimi dysponują na swoich lekcjach polonisci.

O Sybirze jako doświadczeniu kilkuset tysięcy polskich obywateli różnych narodowości warto pamiętać również w kontekście tego, co oznacza „ogólne wykształcenie” i w jaki sposób można by jego realizację odnieść i do wszystkich nauczycieli,

i do wszystkich uczniów, niezależnie od tego, jaki przedmiot wybierają oni jako wiodący do matury. To tożsamościowotwórcze oraz społecznie odpowiedzialne podejście znajduje swoje głębokie uzasadnienie w ustaleniach psychologa społecznego Michała Bilewicza, który w studium *Traumaland. Polacy w cieniu przeszłości* niezwykle trafnie zdiagnozował dawne i obecne problemy Polaków (w tym stereotypy, przekonania, uprzedzenia, antagonizmy, postawy widoczne we wszystkich sferach życia) jako wynik nierozpoznanych i nieprzepracowanych traum historycznych, zwłaszcza tych z czasów II wojny światowej (Bilewicz, 2024). Kwestie związane z „Golgotą Wschodu” z pewnością są jedną z takich traum.

Nauczyciele w ramach doskonalenia zawodowego najpierw powinni sami odwiedzić wystawę Muzeum Pamięci Sybiru i poznać problematykę, przypomnieć ją sobie lub poszerzyć swoją wiedzę na ten temat², ramą organizacyjną proponowanych działań warto zaś uczynić metodę projektu, która może być rozumiana tak jak pisze o tym szczegółowo Ewelina Strawa-Kęsek w monografii *Metoda projektu w edukacji polonistycznej* (Strawa-Kęsek, 2015) albo jako interdyscyplinarny projekt rozumiany szerzej – jako sekwencja różnorodnych przedsięwzięć, jak to przedstawiam we wstępie do tomu *Więcej niż lekcja. Interdyscyplinarne projekty w edukacji polonistycznej* (Kania, 2023). Wcześniejsza refleksja uczących nad tym, nad czym mają później pracować podczas zajęć, to element charakterystyczny strategii wyprzedzającej w nauczaniu, zwanej także odwróconą lekcją, metody znanej i stosowanej w krajach zachodnich (Bishop, Verleger, 2013), u nas wciąż zbyt mało popularnej.

Omawianie tematu Sybiru metodą projektu rezonuje z koncepcją pytań kluczowych (*essential questions*) zaproponowaną przez Jaya McTighe’a i Granta Wigginsa w formule edukacji o nazwie Understanding by Design. Pytania kluczowe (w tłumaczeniach zwane także pytaniami istotnymi), dotyczące „sedna sprawy”, towarzyszą uczącym się w docieraniu do celu, jakim jest poznanie, zrozumienie i zapamiętanie danego zjawiska czy danej idei. Mają zachęcać do myślenia, dociekania, szukania rozwiązań, porównywania, odkrywania oraz wywołać „autentyczne zainteresowanie”, prowokować do refleksji i stawiania kolejnych pytań. Wymagają od uczniów „rozważenia alternatyw, zważenia dowodów, poparcia swoich pomysłów i uzasadnienia swoich odpowiedzi”. Dobrze, by wskazywały powiązania z wcześniejszą nauką i osobistymi doświadczeniami (UAF Center for Teaching and Learning, [b.r.], tłum. fragmentów – A.K.).

Dlaczego dopiero w XXI wieku powstało Muzeum Pamięci Sybiru? Po co w XXI wieku uczymy się o Sybirze w doświadczeniu historycznym Polaków? Czym

² Ze względu na cenzurę w PRL-u, a następnie brak spójnej i konsekwentnie prowadzonej narracji historycznej w edukacji szkolnej można śmiało założyć, że wiedza o Sybirze wśród osób uczących jest podobnie znikoma jak wiedza o nim całego społeczeństwa.

Syberia i Sybir są dla różnych osób i środowisk? Dokument czy wizja, fakty czy opinie? Jaką perspektywę patrzenia na temat Sybiru i dlaczego oferuje scenariusz wystawy stałej w Muzeum Pamięci Sybiru? Co z Sybiru pozostało nam do dziś? To przykładowe pytania kluczowe, które wyznaczają kierunek holistycznej edukacji o tym aspekcie historii Polski. Nie da się na nie odpowiedzieć bez pogłębionych poszukiwań, gruntownego poznania wystawy, przyswojenia faktów, zrozumienia zależności, przemyślenia niuansów i nieoczywistości. W dążeniu do sformułowania odpowiedzi i poszerzenia zainteresowania młodzieży tematem mogą wziąć udział nauczyciele wszystkich przedmiotów szkolnych, a całość działań ma szansę przybrać formułę wspomnianego międzyprzedmiotowego projektu, który zaangażuje całą szkolną społeczność i pozostanie w pamięci afektywnej poszczególnych osób na pewno dłużej niż zwykła lekcja. To także okazja do dowartościowania ludzkiego doświadczenia w sytuacjach granicznych.

Na lekcjach matematyki analizie może zostać poddana powierzchnia Syberii, liczba jej mieszkańców w różnych okresach, procentowy udział zesłańców, w tym Polaków, odległości między poszczególnymi punktami na mapie Syberii i czas przemierzania wybranych dróg. Na geografii warto wspomnieć o badaniach tej części świata i udziale w nich Polaków, a także omówić strefy klimatyczne, typ krajobrazu, roślinność, warunki życia, przeszłość i teraźniejszość gospodarczo-społeczną. Edukacja obywatelska i wiedza o społeczeństwie dają okazję do zbadania sposobu upamiętnienia tragicznych wydarzeń i ofiar Sybiru, przykładów pomników i muzeów, działalności stowarzyszeń, rozwiązań ustawowych, a także sytuacji osób zesłanych – repatriantów i syberyjskiej Polonii. W ramach lekcji historii można by omówić wydarzenia historyczne mające miejsce na Syberii, zesłania na Sybir po powstaniach, skutki okupacji sowieckiej, powstanie armii Andersa i los jego żołnierzy. W ramach edukacji filmowej czy artystycznej przyda się analiza i interpretacja fragmentów serialu *Syberiadą polską* w reżyserii Janusza Zaorskiego czy filmu *Wszystko, co najważniejsze* Roberta Glińskiego, a także obrazu *Wigilia na Syberii* Jacka Malczewskiego oraz piosenki ekfrazy Jacka Kaczmarskiego pod tym samym tytułem. Lekcje religii dają okazję do przywołania choćby postaci świętego Rafała Kalinowskiego czy sposobów podtrzymywania przez Polaków tożsamości narodowej dzięki praktykom religijnym. Lekcje języka polskiego w młodszych klasach przygotowują grunt pod zrozumienie wydarzeń XX wieku dzięki omawianiu *Dziadów części III* Adama Mickiewicza i *Lalki* Bolesława Prusa.

Umieszczone w gablotach na początku wystawy fotografie osób deportowanych, różnej płci i w różnym wieku, zachęcają do zatrzymania się i refleksji nad tym, kim ci ludzie byli, jak wyglądało ich życie przed deportacją oraz w trakcie pobytu w łagrach i kołchozach, a także jak się potoczyły lub mogły się potoczyć losy tych osób. Wartościowym działaniem dydaktycznym byłoby tutaj zestawienie

fragmentów relacji, na przykład z książek *Dziewczyny z Syberii* Anny Herbach czy *Dziewczyny z łagrów* Moniki Zgustovej, z osobami widocznymi na zdjęciach. Sucha, podręcznikowa historia zyskuje wówczas konkretną twarz, rodzi się szansa na empatię i zrozumienie wpływu wielkiej Historii na życie pojedynczych ludzi, a to jeden z warunków skutecznego uczenia się i zapamiętywania. Pogłębioną opowieść o kolejach losu osób skazanych na deportację, szczegóły pobytu na zesłaniu i okoliczności powrotu do nowej Polski w modelowy sposób przedstawia Małgorzata Abassy, która w artykule *Syberia w pamięci zesłańców i ich dzieci. Studium przypadku rodziny Żukowskich* (Abassy, 2017) przywołuje dzieje jednej z kresowych rodzin.

Próba odtworzenia sytuacji życiowej osób urodzonych przed 1939 rokiem, jej swoistej konkretyzacji, może obejmować – w zgodzie z muzealną wystawą – wydarzenia dziejowe (to, kto był świadkiem zdarzeń i jakie to były zdarzenia), wykonywany zawód tych ludzi, ich sytuację życiową, przestrzeń mieszkalną i jej wygląd, wyznawane wartości, kultywowanie patriotyzmu, narodowościowy i religijny skład lokalnej społeczności itp. Wystawa obrazuje rozkwit społeczny oraz gospodarczy Białegostoku, zatem inspiracje do wykorzystania wyobraźni znajdują się na wyciągnięcie ręki. Warto przy tym poddać młodym ludziom pod rozagę to, czyją perspektywą operujemy, gdy poznajemy przywołane osiągnięcia II Rzeczypospolitej. Czy na pewno obywatele ze wszystkich warstw społecznych³ podpisaliby się pod wyeksponowanymi na ścianie słowami Ryszarda Kaczorowskiego: „W takiej atmosferze wyrastaliśmy na miłośników rodzinnego miasta, ludzi aktywnych, skorych do służby i pomnażania dobra wspólnego. Byliśmy dumni, że mieszkamy właśnie w Białymstoku”?

Historie przymusowej deportacji to jedno. Natomiast los osób oskarżonych o najbardziej nieprawdopodobne przestępstwa polityczne to kolejna odsłona sybirskiego doświadczenia. Będąca częścią wystawy swoista wizualizacja pokoju przesłuchań ułatwia młodzieży konkretyzację przywołanego przez Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w *Innym świecie* opisu torturowania osoby podejrzanej:

Człowiek budzony co nocy – na przestrzeni długich miesięcy, a czasem nawet i lat – pozbawiony w czasie śledztwa prawa załatwiania najelementarniejszych potrzeb fizjologicznych, trzymany godzinami na twardym krześle, oślepiiony skierowaną prosto w oczy żarówką, kłuty podstępными pytaniami i niesamowitym crescendo urojonych zarzutów, drażniony sadystycznie widokiem papierosów i gorącej kawy na stole – gotów jest podpisać wszystko (Herling-Grudziński, 1991: 76).

³ Przydatne w poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie mogą być książki popularnonaukowe Joanny Kuciel-Frydryszak – *Chłopki i Służące do wszystkiego*.

W specjalnie zaaranżowanym pomieszczeniu zobaczymy okazałych rozmiarów biurko, na nim lampkę z jaskrawo świecącą żarówką, popielniczkę z resztkami papierosów, przed biurkiem niewygodny taboret dla przesłuchiwanego. Wstrząsające wrażenie robi stojące obok obskurne metalowe wiadro z brudną szmatą. Retoryczne w tym wypadku pytanie, do czego mogło być wykorzystywane, to szansa na zrozumienie, jak brutalnie byli traktowani oskarżeni podczas przesłuchań, co uczniowie powinni pamiętać choćby z lektury *Kamieni na szaniec* Aleksandra Kamińskiego omawianej w szkole podstawowej.

Wspominana przez Gustawa Herlinga-Grudzińskiego rozpacz jego współwięźniów, spowodowana anonimowością śmierci na dalekiej Syberii, może zostać zestawiona z informacją na jednej z tablic: „Wiele osób, zwłaszcza dzieci, nie przeżyło morderczych warunków transportu w towarowych wagonach. Ich zwłoki porzucono w przypadkowych miejscach”. Okrucieństwo obu systemów totalitarnych, i hitlerowskiego, i sowieckiego, niweczyło istniejący w kulturze grecko-rzymskiej i judeo-chrześcijańskiej szacunek dla zmarłych i tradycję ich upamiętniania. Uczniowie szkoły ponadpodstawowej w I klasie poznają teksty podnoszące tę kwestię: *Antygonę* Sofoklesa i *Treny* Jana Kochanowskiego. W klasie IV natomiast, w obowiązkowych lekturach, jakimi są *Proszę państwa do gazu* Tadeusza Borowskiego oraz *Zdążyć przed Panem Bogiem* Hanny Krall, pojawia się temat anonimowości umierania w obozach zagłady oraz tragicznej śmierci dzieci i niemowląt. Refleksja nad tymi znanymi z historii wydarzeniami odniesiona do trwających obecnie na świecie konfliktów zbrojnych i sytuacji doświadczających wojny dzieci, a także zwrócenie uwagi na kult zmarłych w polskiej kulturze, na przykład obchody Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego, upamiętnianie dzieci nienarodzonych wyrażone w symbolicznych grobach to te aspekty edukacji, które mają charakter formacyjny, budują świat wartości, uwrażliwiają na los każdego człowieka. W takim kontekście bardziej zrozumiale powinien wybrzmieć także wiersz Beaty Obertyńskiej *Do mego syna*, w którym przejmujące końcowe wykrzyknienie: „Jakżeś mądry był mądry nad podziw żeś być nie chciał! Żeś się nie urodził!” (B. Obertyńska, *Do mego syna*, cyt. za: Krzemińska, 1991: 130), nawiązuje również do losu wielu tych, którzy nie wrócili z zesłania, bo „w tundrze w kopczyk płaski” się zmienili.

Znany lepiej z relacji Żydów, a zwłaszcza z filmów, nagły rozkaz spakowania się w godzinę, opuszczenia mieszkania i stawienia się w miejscu wyjazdu w nieznanym kierunku był doświadczeniem także Polaków z terenów okupowanych przez ZSRR. Ten proceder odbywał się zazwyczaj w nocy, w poczuciu zagrożenia i bezsilności, gdy ani na ucieczkę, ani na logiczne myślenie nie było już czasu. Symbolem deportacji są zatem również stosy walizek zgromadzonych w jednej z części wystawy. Pytanie, które ma szansę pobudzić wyobraźnię współczesnego młodego człowieka,

dotyczy tego, co on sam zabrałby z sobą, gdyby był zmuszony opuścić dom i miał zdecydować o tym w bardzo krótkim czasie, a przy tym miał możliwość zabrania tylko niedużej walizki. Czy byłyby to ubrania? A może pamiątkowe przedmioty? Książki? Jedzenie? Lekarstwa? Nawet krótka refleksja jest w stanie uświadomić młodzieży dramat ówczesnych obywateli II Rzeczypospolitej, ale także dramat wszystkich ludzi uciekających w popłochu przed wojną, sytuacji, której polskie społeczeństwo było niedawno świadkiem po ataku Rosji na Ukrainę.

Zestawienie odpowiedzi współczesnych nastolatków z relacjami świadków historii oraz obejrzeniem artefaktów zgromadzonych na wystawie daje kolejny impuls do refleksji nad różnorodną wartością ważnych lub przydatnych nam przedmiotów. Na wystawie na specjalnie zaaranżowanych półkach zobaczymy między innymi zabawkę, ozdobną chustę, garnek, talerz, lokówkę, modlitewnik, święty obrazek, maszynę do szycia, kołdrę, pamiątnik, rodzinne zdjęcia, świadectwo szkolne, legitymację, skrzypce. Czytając opisy zgromadzonych eksponatów, warto pokusić się o ustalenie sentymentalnej, materialnej lub symbolicznej wartości przedmiotów zabranych na zesłanie.

Muzealny zestaw rekwizytów, udostępniany już w różnych instytucjach w innych kontekstach (na przykład w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie i w Muzeum Krakowa), miałby i w Muzeum Pamięci Sybiru swoje ważne zadanie do spełnienia. Pudełko z różnymi przedmiotami lub ich graficznym przedstawieniem pozwoliłoby na pogłębienie rozpoczętej przy fotografiach osób zesłanych refleksji w duchu antropologii przedmiotów. Do kogo mogła należeć dana rzecz? Do czego mogła służyć? W jaki sposób przetrwała? O czym mogłaby nam dziś opowiedzieć, czyli jakich wydarzeń była niemyim świadkiem? Na ile zrozumiałe, a na ile zaskakujące jest dla nas to, że taki właśnie przedmiot został zabrany przez kogoś zmuszonego do pośpiesznego opuszczenia swojego domu?

Przed nauczycielem edukacji dla bezpieczeństwa otwiera się tu perspektywa omówienia zawartości tzw. plecaka ewakuacyjnego, o jakim nie mogli nawet pomarzyć przyszli zesłańcy, oraz – prawdziwie w zgodzie z uczeniem się dla życia, nie dla szkoły – zaznajomienia uczniów z informacjami potrzebnymi każdemu obywatelowi dzisiejszego świata, na przykład o tym, w jakiej temperaturze ludzkie ciało może doznać niebezpiecznego dla życia wychłodzenia i jak można się przed tym uchronić, jak uzdatnić wodę do picia.

Na stopniach schodów wiodących na piętro Muzeum Pamięci Sybiru, gdzie zwiedzających wita biała, pusta przestrzeń i odgłos wycia wiatru, na mapie zaznaczono nazwy miejsc zsyłek wraz z odległościami tych miejsc od Białegostoku; uświadomienie sobie ich położenia i obliczenie czasów dotarcia do nich z Białegostoku to jedno z typowych zadań sprawdzających umiejętności geograficzne. Ile dziś zajęłaby podróż na Syberię? Jakimi środkami transportu moglibyśmy się tam dostać?

A jak pokonywano tę drogę w latach czterdziestych XX wieku i ile ona trwała? Możliwość zobaczenia wnętrza wagonu, jakim przewożono zesłańców, to kolejny impuls do zadawania pytań, porównywania dzisiejszych możliwości i ówczesnych ograniczeń cywilizacyjnych.

Część wystawy zatytułowana *W sowieckim piekle* uzmysławia i konkretyzuje *Zapiski sowieckie* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Elementy wyznaczone jako kluczowe to: klimat, praca, terror. Z ekstremalnymi warunkami pogodowymi, czyli niską temperaturą i dużymi ilościami śniegu, wiążą się elementy ubioru; kufajka, uszanka i walonki to słowa nieobecne w zasobie leksykalnym i rzeczywistości współczesnej młodzieży, co utrudnia jej nawet wyobrażenie sobie tego, o czym pisze Grudziński, ale także tłumaczy specyficzny wygląd uwięzionych. Umieszczone na ścianie grafiki prezentują elementy obozów pracy przymusowej i wyjaśniają ich istotę: drewniane baraki otoczone drutem kolczastym, wieżyczki strażnicze, uzbrojeni bezduszni i agresywni wartownicy, prymitywne warunki sanitarne, głód, dojmujące zimno, wyniszczająca praca.

Zobaczenie wizualizacji przestrzeni obozowej, a zwłaszcza naturalnych rozmiarów wnętrza baraku z drewnianymi piętrowymi pryzmami, ma kluczowe znaczenie w próbie konkretyzacji świata, o którym pisze Herling-Grudziński. Warto powtórzyć, że bez zrozumienia okoliczności zewnętrznych, dziś szczęśliwie nieistniejących w doświadczeniu życiowym młodzieży, a nawet dwóch starszych pokoleń, nie sposób wejść na poziom pogłębionej refleksji o totalitarnych praktykach dehumanizacyjnych i próbie zachowania człowieczeństwa w łagrach.

Pytania rodzące się jako inspiracja do poszukiwań i zrozumienia zachowania więźniów łagru, a wynikające z zapoznania się z pozostałymi częściami wystawy, to: Jakie choroby rodzą się w wyniku głodu i braku higieny? Jak próbowano zachować polską tożsamość? Czy możliwy był kontakt zesłańców z bliskimi? Jaki to był kontakt, skoro nie było telefonów komórkowych ani internetu? Jak żywiono więźniów? Na czym polegała niewolnicza praca? Jak to się stało, że wydawano polskie podręczniki dla dzieci? Jaki był los osób uwolnionych z łagrow po podpisaniu układu Sikorski-Majski?

Sytuację sybiraków po zakończeniu wojny i ich powroty do ojczyzny na wystawie pokazano poprzez szereg kulisowo ułożonych dużych, czarno-białych fotografii przedstawiających przygnębionych ludzi w zniszczonych ubraniach. Zwiedzający przechodzą obok tych zdjęć po miękkiej, uginającej się pod stopami powierzchni. Może ona mieć różne symboliczne znaczenia. Na pewno może być interpretowana jako niepewność wolności i niepewność losu po opuszczeniu Sybiru, a także poczucie ciągłego zagrożenia powrotem zła i przemocy. Tak jak „bakcył dżumy nigdy nie umiera”, tak i totalitaryzm może zawsze powrócić. Stąd brak twardego gruntu pod stopami symbolizuje niepokój o powrót strasznych czasów.

Osobną kwestią, nie dość obecną na lekcjach w szkole, choć uznawaną przez badaczy za jedno z dominujących w polskiej pamięci zbiorowej doświadczeń (Kobielska, 2016), jest z pewnością los oficerów zamordowanych przez Sowieców w kilku miejscach, których symbolem stał się Katyń. Mimo iż w literaturze dla młodych odbiorców podjęto już wiele tematów historycznych (Wawer, 2021), to dotąd nie poruszono w niej kwestii losu żołnierzy-jeńców, zatem praktycznie jedynym dostępnym w edukacji źródłem przybliżającym tę tragedię pozostaje film Andrzeja Wajdy *Katyń*. Jest to dzieło niewątpliwie wybitne, niemniej ukazujące los polskich żołnierzy w konwencji *ars bene moriendi* i z punktu widzenia kobiet, co sprawia, że odbiorcy zostaje narzucona interpretacja tego wydarzenia wybrana przez twórcę. W Muzeum Pamięci Sybiru zbrodni katyńskiej została poświęcona sala w piwnicy. Symboliczny charakter tej przestrzeni otwiera różnorakie możliwości interpretacyjne.

Przed budynkiem białostockiego Muzeum stoi pomnik bohaterskich matek sybiraczek, co wpisuje pamięć o żyjących w ekstremalnych warunkach kobietach, które próbowały ratować swoje dzieci, w znany w kulturze topos matki Polki. Choć doceniono w ten sposób kobiety w roli matek, trzeba zwrócić uwagę również na to, co wciąż pozostaje tematem tabu, jest słabo zbadane lub bywa z różnych powodów przemilczane, a mianowicie kwestię przemocy seksualnej w łagrach i kołchozach, a także seksualne poświęcanie się kobiet w zamian za większe szanse na przeżycie ich samych i ich dzieci.

Podsumowanie

Polonista lat dwudziestych XXI wieku ma trudne zadanie do wykonania. Nie tylko XIX wiek i Mickiewiczowskie *Dziady* z kibitkami wywożącymi więźniów wymagają szczegółowego dookreślenia. Także doświadczenia przodków pozornie znacznie bliższe, bo sprzed 85 lat, ale w zasadzie dopuszczone do głosu dopiero po 1989 roku i stopniowo upamiętniane, okazują się na tyle abstrakcyjne i trudne do wyobrażenia, że jeśli mają być zrozumiałe i poddane refleksji, muszą zostać dokładnie wyjaśnione i zobrazowane. Podobnie jak w piramidzie Masłowa zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu jest możliwe dopiero po zaspokojeniu tych podstawowych, wejście na poziom filozoficznych rozważań wymaga przyswojenia elementarnej, konkretnej wiedzy – z zakresu historii, geografii, polityki, stylu życia, obyczajowości, kultury. Bez znajomości kluczowych informacji nie ma szans na rzetelne poznawanie lektury obowiązkowej, jaką jest choćby *Inny świat* (obecnie tylko we fragmentach), i nie tylko na głębszą refleksję historiozoficzną i egzystencjalną, ale nawet na zrozumienie

podstawowych elementów świata przedstawionego. Poloniści, jak sądzę, nie powinni być z takim właśnie lekturowym i kulturowym wyzwaniem pozostawieni sami sobie. W perspektywie edukacji holistycznej, idei przybliżania szkoły do życia i podtrzymywania jej funkcji formacyjnej, uczenia samodzielnego myślenia i współpracy czy tworzenia projektów niektóre istotne tematy warto realizować w gronie nauczycieli wszystkich przedmiotów. Z całą pewnością, co starałam się pokazać, jest to możliwe i wykonalne. Jak wszystkie najlepsze zmiany w edukacji, tak i takie rozwiązanie wymaga odwagi, przełamania oporów, odejścia od schematów, otwarcia się na szeroko rozumiane samokształcenie każdej nauczycielki i każdego nauczyciela, a także ich uczennic i uczniów.

Taki aspekt kształcenia i poznawania tego nieobecnego w edukacji fragmentu historii ma jeszcze jeden ważny walor, związany z przepracowywaniem narodowych traum i niedomówień. Piszą o tym autorzy wstępu do katalogu wystawy:

Pamięć ludzka w sposób naturalny wypiera dramaty, utrwała zaś momenty przyjemne. Ale dramaty istnieją, ukryte w zakamarkach świadomości ludzi i narodów w formie indywidualnych i zbiorowych traum, które domagają się opowiedzenia, ponieważ tylko poprzez opowieść mogą zostać uwolnione i przestać wpływać na teraźniejszość. Jest jednak jeden warunek, by te opowieści spełniły swoją rolę katharsis: muszą być prawdziwe. I to jest dla naszej muzealnej opowieści warunek najważniejszy (*Wstęp*, 2021: 9).

Muzeum Pamięci Sybiru daje możliwość zgłębiania wspomnianych „prawdowych opowieści” na wielu płaszczyznach i nie tylko zdobywania wiedzy, lecz także doświadczania, a ponadto wykorzystywania wyobraźni, pogłębiania refleksji, budowania świata wartości. Idea holistycznej, ogólnokształcącej, opartej na projektach i pytaniach edukacji w szczególnym miejscu, jakim jest muzeum narracyjne, wpisuje się także w pedagogikę miejsca (Place-Based Learning), czyli strategię uczenia się w powiązaniu z danym miejscem i jego zasobami.

Nie ma jedynie słusznych odpowiedzi na podane wcześniej pytania kluczowe ukierunkowujące namysł nad Sybirem jako fragmentem polskich dziejów. Samo eksplorowanie tematu z różnych perspektyw i szansa na zajęcie przez młodzież własnego stanowiska wydają się jednak wartościowym rezultatem przedstawionych rozwiązań. Zaproponowana koncepcja obejmuje możliwie szeroki zakres działań nauczycieli różnych przedmiotów, niemniej nawet znacznie węższe inicjatywy mogą mieć istotny wpływ na postrzeganie świata przez młodych ludzi. Z jednej strony chodzi o zachowanie dziedzictwa, dostrzeżenie wpływu przeszłości na teraźniejszość, krytyczny namysł nad kształtem polityki historycznej, z drugiej – o empatyczne zrozumienie losu przodków i być może zainteresowanie losem własnej rodziny.

Bibliografia

- Abassy M., 2017, *Syberia w pamięci zesłańców i ich dzieci. Studium przypadku rodziny Żukowskich*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 2 (47), s. 241–248, <https://doi.org/10.12797/Politeja.14.2017.47.17>.
- Bilewicz M., 2024, *Traumaland. Polacy w cieniu przeszłości*, Mando, Kraków.
- Bishop J.L., Verleger M.A., 2013, *The Flipped Classroom: A Survey of the Research*, paper presented at 2013 ASEE Annual Conference & Exposition, Atlanta, Georgia, <https://doi.org/10.18260/1-2--22585>.
- Danilecki T. i in., 2021, *Katalog wystawy, koncepcja merytoryczna i nadzór W. Śleszyński, D. Wądołowska, M. Zwolski*, Muzeum Pamięci Sybiru, Białystok.
- Dąbrowska M., Głuszkowski P., 2023, *Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii. (Konferencja Naukowa „Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii”, Białystok 20–21 kwietnia 2023 r.)*, „Studia Rossica Gedamensia”, nr 10, s. 511–516, <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.27>.
- Herling-Grudziński G., 1991, *Inny świat. Zapiski sowieckie*, Czytelnik, Warszawa.
- Kania A., 2023, *Ponad i poza lekcjami. Myślenie projektami w edukacji polonistycznej*, w: *Więcej niż lekcja. Interdyscyplinarne projekty w edukacji polonistycznej*, red. A. Kania, Universitas, Kraków, s. 7–13.
- Kłakówna Z.A., 2008, *Szkoła na dwudziesty pierwszy wiek*, w: *Polskie czytanie Wschodu. Kultura – autobiografia – edukacja*, red. M. Kwiatkowska-Ratajczak, B. Przymuszała, Wydawnictwo UMK, Poznań, s. 241–261.
- Kobielska M., 2016, *Polska kultura pamięci w XXI wieku: dominanty. Zbrodnie katyńska, powstanie warszawskie i stan wojenny*, IBL PAN, Warszawa.
- Kosel B., 2015, *Misja Muzeum Pamięci Sybiru – o potrzebie zachowania dystansu między martyrologią a heroizmem*, w: *Narracje pamięci: między polityką a historią*, red. K. Kącka, J. Piechowiak-Lamparska, A. Ratke-Majewska, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, s. 281–292.
- Krzemieńska E., 1991, *Matka i córka. O poezji Maryli Wolskiej i Beaty Obertyńskiej*, w: *Glosariusz od Młodej Polski do współczesności. Materiały do kształcenia literackiego w szkole średniej*, red. T. Patrzałek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 130.
- Michalska-Bracha L., 2018, *Mit czy mity Sybiru w wyobraźni i pamięci zbiorowej?*, „Res Historica”, nr 46, s. 253–271.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2025, „*Reforma26. Kompas Jutra*” – nowa szkoła dla nowego pokolenia, Ministerstwo Edukacji Narodowej, <https://www.gov.pl/web/edukacja/reforma26-kompas-jutra--nowa-szkola-dla-nowego-pokolenia> [dostęp: 1.11.2025].
- Rozporządzenie, 2024, *Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum*

- ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. 2024, poz. 1019, pobrano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001019/O/D20241019.pdf> [8.10.2025].
- Strawa-Kęsek E., 2015, *Metoda projektu w edukacji polonistycznej*, Universitas, Kraków.
- UAF Center for Teaching and Learning, [b.r.], *Essential Questions*, <https://ctl.uaf.edu/essential-questions/> [dostęp: 1.09.2025].
- Wawer K., 2021, *Lekcje (polskiego) z wielokulturowości. Praca z serii „Wojny dorosłych – historie dzieci” w szkole podstawowej na wybranych przykładach*, „Polonistyka. Innowacje”, nr 13, s. 145–161, <https://doi.org/10.14746/pi.2021.13.13>.
- Wstęp, 2021, w: T. Danilecki i in., *Katalog wystawy, koncepcja merytoryczna i nadzór* W. Śleszyński, D. Wądołowska, M. Zwolski, Muzeum Pamięci Sybiru, Białystok, s. 7–9.

Agnieszka Kania – doktor nauk humanistycznych; polonistka, pracowniczka naukowo-badawcza w Katedrze Polonistycznej Edukacji Nauczycielskiej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Absolwentka studiów podyplomowych wiedza o kulturze oraz Międzynarodowej Szkoły Nauczania o Holokauście Instytutu Yad Vashem w Jerozolimie. Autorka dwóch monografii naukowych: *„Polak młody” na lekcjach języka polskiego. Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej* (Kraków 2015) oraz *Lekcja (nie)obecności. Dziedzictwo polsko-żydowskie w edukacji polonistycznej* (Kraków 2017), a także kilkudziesięciu artykułów, współautorka cyklu podręczników *Czarowanie słowem* oraz kart pracy do serii *Barwy epok*. Zwolenniczka innowacji, korzysta w swojej pracy z doświadczeń i rozwiązań dydaktyki amerykańskiej. Entuzjastka interdyscyplinarnych projektów naukowo-edukacyjnych, które zrealizowała w Polsce i za granicą. Przez pięć lat kierowała projektem Narodowego Centrum Badań i Rozwoju *Profesjonalny polonista. Praktyka i personalizacja*.

Agnieszka Kania – Ph.D. in the Humanities; Polish language and literature specialist, research associate at the Department of Polish Language Education in Teacher Training within the Faculty of Polish Studies at Jagiellonian University. Graduate of postgraduate studies in Cultural Studies and the International School for Holocaust Studies at the Yad Vashem Institute in Jerusalem. Author of two academic monographs: *“Polak młody” na lekcjach języka polskiego. Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej* (Kraków 2015) and *Lekcja (nie)obecności. Dziedzictwo polsko-żydowskie w edukacji polonistycznej* (Kraków 2017), as well as dozens of articles; co-author of the *Czarowanie słowem* textbook series and worksheets for the *Barwy epok* series. An advocate of innovation, she draws on and American pedagogical practices in her work. An enthusiast of interdisciplinary research and educational projects, which she has carried out in Poland and abroad. For five years, she led the National Centre for Research and Development project *Professional Teacher of Polish. Practice and Personalisation*.